

Φύλο, φόβος και δημόσιος λόγος

Ελιάνα Καναβέλη

Το φύλο, ο φόβος και ο δημόσιος χώρος αλληλεπιδρούν και αλληλοδιαπλέκονται μέσα από ένα διάχυτο πλέγμα εξουσιών που δεν μπορεί να προσδιοριστεί ή να γίνει ορατό με ευκολία. Αυτό το πλέγμα εξουσιών εισχωρεί βαθιά στα χαρακτηριστικά αυτών των τριών παραγόντων και όχι μόνο τα διαμορφώνει αλλά και δημιουργεί συγκεκριμένες συμπεριφορές, οι οποίες καλούνται να ανταποκριθούν στις νέες υποκειμενικότητες που δημιουργούνται. Ωστόσο, μέσα από τη δημιουργία νέων υποκειμενικοτήτων δημιουργείται το έδαφος για την ανάπτυξη αντιστάσεων και αμφισβήτησης των υπάρχουσών δομών. Προκειμένου να οδηγηθούμε από τη μια στη σύγκλιση αυτών των τριών παραγόντων και από την άλλη στην αποδόμηση της κυρίαρχης κατάστασης θεωρούμε ότι το φύλο, ο φόβος και ο δημόσιος χώρος αποτελούν κοινωνικές κατασκευές.

Στο πλαίσιο αυτό, το φύλο από τη μια πλευρά μπορεί να ειπωθεί ως μια όψη της ενσώματης ταυτότητας και από την άλλη μπορεί να κατανοηθεί σαν μια οργανωτική αρχή των κοινωνιών. Από αυτήν την οπτική, το φύλο είναι μια κοινωνική σχέση που διαμορφώνει τους τύπους, τις λειτουργίες, τις δομές και τη διακυβέρνηση των κοινωνιών. Το φύλο παράγεται επιτελεστικά, μέσω της καθημερινότητας και μέσω της αναπαράστασης έμφυλων ρόλων στις συνηθισμένες πρακτικές της καθημερινής ζωής. Φύλο και χώρος αναπαρίστανται το ένα σε σχέση με το άλλο. Οι αναπαραστάσεις του φύλου και του χώρου δεν είναι αμετάβλητες, τείνουν ωστόσο να παγιώνονται μέσω της επανάληψής τους και τη συνήθειά τους, εγκαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο κυρίαρχες ή ηγεμονικές εκδοχές ή ρυθμιστικά αποκυήματα (Butler 1990, στο Bondi Liz 2005:7).

Διαφορετικές αντιλήψεις της θηλυκότητας διαπλέκονται με

διαφορετικές κατασκευές του φόβου του εγκλήματος. Για παράδειγμα, κάποιοι ισχυρίζονται ότι δίνοντας έμφαση στο «φόβο» και στις αρνητικές του συνέπειες στις γυναίκες, αναπαράγονται στερεότυπες αντιλήψεις περί «αδυναμίας» των γυναικών (Segal 1990). Υπάρχουν, ωστόσο, αναλύσεις και έρευνες όπως αυτή της Koskela, που διεξήχθη στη Φινλανδία και που δείχνει ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζουν τον φόβο με τόλμη επανακτώντας τον δημόσιο χώρο. «Αποδείχθηκε από την έρευνα αυτή ότι οι γυναίκες δεν αποδέχονται παθητικά το χώρο, αλλά ενεργητικά τον παράγουν» (Koskela's 1997).

Στην ερώτηση «τι είναι χώρος», η απάντηση εξαρτάται από το άτομο που τον βιώνει, δηλαδή την υποκειμενική του εμπειρία με βάση το φύλο, τη φυλή καθώς και το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίζεται αυτή η σχέση, η οποία σε αρκετές περιπτώσεις γίνεται αντιληπτή μέσω των σχέσεων εξουσίας. Η σχέση λοιπόν με το χώρο προσδιορίζεται από το ποιοι είμαστε, καθορίζοντας με αυτό τον τρόπο τη χωρική μας ταυτότητα, η οποία διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική τάξη, την προσωπικότητα και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Ο χώρος λοιπόν είναι μια κοινωνικά κατασκευασμένη έννοια που από τη μια προσδιορίζει και από την άλλη προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων που τον βιώνουν, σύμφωνα με τη διαμόρφωση της χωρικής τους ταυτότητας (Βαζαίου 2009:104).

Οι σχέσεις εξουσίας, όχι μόνο κατασκευάζουν τους χώρους αλλά και διαμορφώνουν και τους κανόνες καθορισμού των ορίων. Αυτά τα όρια είναι και χωρικά και κοινωνικά. Προσδιορίζουν δηλαδή, το ποιος ανήκει σε έναν χώρο και ποιος αποκλείεται από αυτόν. Η διπολική προσέγγιση στη διάκριση των φύλων αντανακλάται στην κοινωνική κατασκευή του χώρου. Ο χωρικός διαχωρισμός του ιδιωτικού-δημόσιου ενισχύει την κοινωνική κατασκευή της διαφοράς των φύλων. Ένα τέτοιο παράδειγμα κατασκευής της έμφυλης διάκρισης είναι η υποτίμηση αλλά και η πλήρης ταύτιση της οικιακής εργασίας με τα θηλυκά υποκείμενα καθώς και η υποτίμησή της σε σχέση με την αμειβόμενη εργασία.

Ο Kevin Fox Gotham (Gotham 2003) σημειώνει ότι «οι χωρικοί περιορισμοί, οι ταυτότητες και τα νοήματα είναι διαπραγματεύσιμα, καθώς ορίζονται και παράγονται διαμέσου της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της κοινωνικής διαμάχης που πραγματοποιείται ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Ο χώρος λοιπόν είναι το υλικό περιεχόμενο της ανθρώπινης δραστηριότητας καθώς επίσης και το προϊόν των κοινωνικών διαδικασιών.

Έτσι, ο εξωτερικός χώρος, ιστορικά έχει συνδεθεί με τα αρσενικά έμφυλα υποκείμενα. Οι δημόσιοι χώροι περιγράφονται από τη «γεωγραφία του φόβου» ως κατασκευές έμφυλων χώρων που πριμοδοτούν τα αρσενικά υποκείμενα, εγκαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο ένα ετεροκανονικό σκηνικό όπου τα ενδιαφέροντα των έμφυλων θηλυκών υποκειμένων αναπαρίστανται μέσω των αρσενικών υποκειμένων και αποτελούν μερική έκφραση της πατριαρχίας. Η αντίληψη αυτή για το δημόσιο χώρο σε συνδυασμό με την αντίληψη των γυναικών ότι είναι ευάλωτες δημιούργησε ένα πλαίσιο για τη φυσικοποίηση του φόβου των γυναικών στον εξωτερικό χώρο (Dobash και Dobash, 1992). Αυτή η αντίληψη επιτρέπει να κατηγορούνται οι γυναίκες και να θεωρούνται υπεύθυνες για την παρουσία τους σε «ακατάλληλα» και «επικίνδυνα» μέρη. Υπάρχουν ωστόσο γυναίκες που αψηφούν αυτές τις αντιλήψεις και διεκδικούν την παρουσία τους σε δημόσιους χώρους.

Στην κατεύθυνση αυτή η J. Landes υποστηρίζει ότι «ο ανδρικός χαρακτήρας της αστικής δημόσιας σφαίρας, συνιστά ένα ουσιαστικό χαρακτηριστικό της ίδιας της αντίληψης για τη δημόσια σφαίρα, η οποία στη σύλληψή της είχε διαμορφωθεί από ένα βαθιά ριζωμένο σύνολο παραδοχών σχετικά με τις διαφορές των φύλων». Άρα από τη σκοπιά του φύλου, ο αποκλεισμός των γυναικών από τον δημόσιο χώρο, εξηγείται από την αντιπαράθεση που δημιουργείται με την ιδιωτική σφαίρα, ενώ παράλληλα έχει σπουδαία σημασία στη διαμόρφωση της δημόσιας σφαίρας. Υποδηλώνεται ότι κάποιες κατηγορίες πληθυσμού αποκλείονται από τον δημόσιο χώρο άρα και από το λόγο που κυριαρχεί, χωρίς να υπάρχει, επικοινωνία ανάμεσα σ' αυτούς που συμμετέχουν στον

κυρίαρχο εξουσιαστικό λόγο και τους άλλους που τον αμφισβητούν.

Η αντίληψη ότι οι γυναίκες, ως άτομα, αποκλείονται από τον δημόσιο χώρο εξαιτίας της ανδρικής βίας, δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μόνο οι άνδρες, ως άτομα, προκαλούν αυτόν τον αποκλεισμό. Αντίθετα, πρόκειται για ένα μωσαϊκό πολύπλοκων διαδικασιών εξουσίας και έμφυλων σχέσεων. Η εξουσία από αυτήν την άποψη, σύμφωνα με τη θεώρηση του Foucault, είναι πολυεπίπεδη. «Διαχέεται σε όλες τις πρακτικές και δεν εκφέρεται από ένα μόνο σημείο αλλά μέσα από όλα τα πλέγματα σχέσεων που δημιουργούνται στο πλαίσιο της κοινωνίας. Η εξουσία πρέπει να αναλύεται ως κάτι που κυκλοφορεί, ή μάλλον ως κάτι που λειτουργεί μόνον αλυσιδωτά. Δεν εντοπίζεται ποτέ στο ένα ή στο άλλο σημείο, δεν την έχουν ποτέ ορισμένοι και μόνο στα χέρια τους, δεν την κατέχει ποτέ κάποιος με τον τρόπο που κατέχουμε τον πλούτο ή τα αγαθά. Η εξουσία λειτουργεί. Η εξουσία ασκείται σε δίκτυο και στο δίκτυο αυτό τα άτομα δεν κυκλοφορούν απλώς, αλλά μονίμως υφίστανται και την κάθε στιγμή ασκούν την εξουσία... Η εξουσία διαμετακομίζεται μέσω των ατόμων, δεν ασκείται επ' αυτών».

Ένα ακόμα σημαντικό ερώτημα είναι πώς πραγματοποιείται η διαμόρφωση του δημόσιου κυρίαρχου χώρου. Θα λέγαμε ότι συμβαίνει μέσω της διαδικασίας του αποκλεισμού, όπου παρατηρείται το φαινόμενο της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού του λόγου άλλων υποκειμένων, οι οποίοι τυγχάνει να έχουν διαφορετικές πολιτικές, πολιτισμικές και ηθικές αξίες. Καθίσταται με αυτόν τον τρόπο αντιληπτή η ύπαρξη παράλληλων λόγων και δράσεων.

Ο δημόσιος χώρος εκφάνεται μέσω διαφόρων διόδων. Μία από αυτές είναι και ο δημόσιος λόγος. Δυνητικά όλοι και όλες έχουν το δικαίωμα της εκφοράς του λόγου στη δημόσια σφαίρα με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Οι λόγοι κάθε φορά μπορούν όχι μόνο να επηρεάσουν αλλά και να διαμορφώσουν γνώμες και υποκειμενικότητες. Μέσω της χρήσης του δημόσιου λόγου μπορείς να γίνεις «ορατός». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και η Άρεντ (

Άρεντ (1958) 2008:45) «...ό,τι εμφανίζεται δημοσίως μπορεί να ιδωθεί και να ακουστεί από τον καθένα και έχει την ευρύτερη δυνατή δημοσιότητα. Για μας, το φαινόμενο –κάτι ορατό και ακουστό τόσο από τους άλλους όσο κι από μας τους ίδιους– αποτελεί πραγματικότητα... Η παρουσία των άλλων, που βλέπουν ό,τι βλέπουμε και ακούνε ό,τι ακούμε μας βεβαιώνει για την πραγματικότητα του κόσμου και του ίδιου του εαυτού μας». Ο λόγος, λοιπόν, εκτός από την επιβεβαίωση της ύπαρξης και της συνύπαρξης, δίνει εξουσία στο υποκείμενο που τον εκφράζει αλλά παράλληλα παράγει και εξουσία, και αυτό εξαρτάται από το υποκείμενο που τον εκφράζει και τα υποκείμενα στα οποία απευθύνεται.

Ο λόγος, και πιο συγκεκριμένα ο δημόσιος λόγος, δεν μπορεί να εκφραστεί από όλα τα υποκείμενα αν και η χρήση του είναι δηλωτική της πολιτικής συμμετοχής. Ο λόγος, σε συμβολικό επίπεδο, είναι ο χώρος, στον οποίο οι πολίτες σκέφτονται και συζητούν για τα κοινά, εντός ενός θεσμοποιημένου πεδίου διαλογικής αλληλεπίδρασης. Ωστόσο, υπάρχουν κάποιοι άτυποι, άρρητοι κανόνες, οι οποίοι καθορίζουν τι τελικά θα λεχθεί και από ποιον/α. Τι είναι αυτό όμως που καθορίζει τι θα λεχθεί και από ποιον/α; Σε αυτό το σημείο υπεισέρχεται ο παράγοντας του φόβου, που πολλές φορές αδιόρατα παρεμβαίνει και καθοδηγεί τα πράγματα.

Αυτοί οι άρρητοι κανόνες που προαναφέραμε φτιάχνουν ένα πλαίσιο που συνιστά το κοινωνικά επιτρεπτό και επηρεάζουν και διαμορφώνουν το πολιτικά επιτρεπτό. Περιχαράκνουν τη δημόσια σφαίρα και πιο ειδικά το δημόσιο λόγο, καταδικάζοντας τα θηλυκά υποκείμενα στην άρθρωση «ακίνδυνων λόγων». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Χαλκιά (Χαλκιά 2007:44) «Σε γενικές, ωστόσο, γραμμές, τα αφηγήματα για το θηλυκό υποκείμενο στην Ελλάδα –τόσο αυτά που αφορούν στην παραγωγή του ως τέτοιου όσο και εκείνα που άπτονται της ταυτότητας της οικογενειακής ή/και εθνικής του κοινότητας– διαμορφώνονται από αυτό που ο Herzefeld (1991 β) αναφέρεται ως «ποιητική της γυναικείας υπόστασης». Μεταξύ άλλων, η ποιητική αυτή όντως οδηγεί σε

κουβέντες που είναι «δύσκολο να ακουστούν». Εννοώντας ότι οι λόγοι αυτοί, ειπωμένοι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων «χαμηλόφωνα», «μπορούν να χρησιμοποιηθούν με συγκαλυμμένο τρόπο σαν όπλα εναντίον άλλων φαινομενικά «δικών μας», ή να εκφράσουν κωδικοποιημένα την οδύνη του εαυτού, πέρα από την απλή δυσκολία κατανόησής τους από τους «ξένους», από τους οποίους υπάρχουν αρκετοί σε μια κοινωνία που παραμένει έντονα ξενοφοβική. Οι διαδικασίες αυτές έχουν ως συνέπεια οι φωνές και οι λόγοι των γυναικών στον δημόσιο λόγο να απευθύνονται σε «ώτα μη ακούντων» και ως εκ τούτου να παραμένουν σιωπηλές.

Ωστόσο, υπάρχουν και οι περιπτώσεις εκείνες που αμφισβητούν, επαναορίζουν και επαναπροσδιορίζουν τον κυρίαρχο δημόσιο χώρο. Σε διάφορες περιόδους, όπου το κοινωνικό και πολιτικό συγκείμενο χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, τίποτα δεν είναι παγιωμένο και όλα μπαίνουν στη σφαίρα της ενδεχομενικότητας, παρατηρείται η ανάδυση και η ανάδειξη ριζοσπαστικών και αμφισβητησιακών λόγων. Καλλιεργείται έτσι, το έδαφος για την εμφάνιση έμφυλων θηλυκών υποκειμένων, τα οποία παρακάμπτουν τους κανόνες του κοινωνικά και πολιτικά λεχθέντος, διεκδικούν το δικό τους χώρο και αρθρώνουν το δικό τους λόγο.

Βιβλιογραφία:

Bondi, Liz (2005). «Gender and the Reality of Cities: embodied identities, social relations and performativities». Online papers archived by the Institute of Geography, School of Geosciences, University of Edinburgh.

Gotham, Kevin Fox (2003). «Toward an Understanding of the Spatiality of Urban Poverty: The Urban Poor as Spatial Actors». *International Journal of Urban and Regional Research* 27(3):723-737.

Hall, S. et al. (1978). «Policing the crisis: mugging, the state and law and order». London: Macmillan.

Χαλκιά, Αλεξάνδρα (2006). «(Ανα)παραστάσεις ασφάλειας και βία στη σύγχρονη ελληνική δημοκρατία: “Τους Αγγίζουμε!”», στο

Κονιόρδος, Σ., Μαράτου-Αλιμπράντη, Λ., Παναγιωτοπούλου, Ρ. (επιμέλεια), Κοινωνικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα: Εργασία, Εκπαίδευση, Οικογένεια, Παρέκκλιση. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ.529-559.

Koskela, Hille (2003. «'Cam Era' – The contemporary urban Panopticon». *Surveillance & Society* 1(3): 292-313, <https://www.surveillance-and-society.org>

Querre, L. (1992). «L'espace public: de la theorie politique a la metatheorie sociologique». *Quaderni* 18:75-92.

Φουκώ, Μισέλ (2008). «Το μάτι της εξουσίας». Αθήνα: Βάνιας

Ψύλλα, Μαριάννα (2009). «Δημόσιος χώρος και φύλο». Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Περιοδικό Βαβυλωνία #Τεύχος 4